

УНІКУМЫ ГАЛОЎНАЙ БЕЛАРУСКАЙ БІБЛІЯТЭКІ

М. Б. БАТВІННІК,
кандыдат гістарычных навук

Дзяржаўная бібліятэка БССР імя У. І. Леніна ў Мінску вядома ў нашай краіне і за мяжой сваім багатым кнігасховішчам, у якім захоўваюцца унікальныя экзэмпляры вядомых і малавядомых кніг. Да нас прыязджаюць даследчыкі з Масквы, Ленінграда, Кіева, бываюць тут і замежныя вучоныя. Цяжка расказаць аб усіх рэдкіх выданнях гэтай бібліятэкі. Адно з іх мяне зацікавіла больш астатніх, таму што яно з'яўляецца крыніцай звестак пра цэлы гістарычны перыяд, а іменна пятроўскую эпоху. Славяна-грэка-лацінскі буквар Фёдора Палікарпава, які быў выдадзены на Друкарскім двары ў Маскве ў 1701 годзе, захоўваецца ў аддзеле рэдкэй кнігі «Ленінкі» [гэта дэфектны экзэмпляр — не хапае некалькі лістоў].

Перш за ўсё пра аўтара-складальніка вучэбнай кнігі. Вядомы выдавец, педагог і грамадскі дзеяч Фёдар Палікарпаў нарадзіўся ў Маскве [год нараджэння невядомы]. Бацька яго быў служыўчым чалавек Палікарп Арлоў. Сын атрымаў прозвішча па імені бацькі. Так ён праходзіў па дакументах Друкарскага двара, дзе многа год працаваў. Тут скончыў друкарскую школу, у якой навучалі чытанню і пісьму на славянскай і грэчаскай мовах. У 1684 годзе паступіў у Славяна-грэка-лацінскую акадэмію, аднак не скончыў яе. З 1690 года працаваў на Друкарскім двары пісцом. Адначасова з 1694 года выкладаў у акадэміі. У 1701 годзе ён ужо начальнік Маскоўскага Друкарскага двара. Гэту пасаду з перапынкамі займаў да сваёй смерці ў 1731 годзе.

Прауючы ў друкарні, Фёдар Палікарпаў стварыў серыю падручнікаў, якія павінны былі дапамагчы настаўнікам навучаць дзяцей грамаце: у 1701 — «Буквар», у 1704 — «Трыязычны лексікон», у 1721 — «Граматыку» [пераробленая «Граматыка» Мялеція Сматрыцкага]. Па прапанове Пятра І напісаў гісторыю Расіі і Маскоўскай акадэміі, але цар адмоўна аднёсся да гэтых прац, бо яны мелі слабую дакументальную аснову.

Ф. Палікарпаў займаўся таксама перакладчыцай дзейнасцю: у 1708 г. пераклаў з лацінскай мовы «Рыторыку», у 1718 г. — «Геаграфію генеральную» Бярнарда Варонія.

Цяпер раскажам пра «Буквар». Яго аўтар зрабіў ужо не першую спробу [раней гэта прапанаваў Карыён Істомін у «Ліцавым Буквары». Масква, 1694 год] навучаць па падручніку адразу тром мовам — стараславянскай, грэчаскай і лацінскай. У пачатку даецца назва кнігі: «Букварь славенским, греческим, римским писмены учитися хотящим и любомудрие в пользу душеспасительную обрести тщашимся». Далей ідуць выхадныя даныя: «В царствующем великом граде в Москве, лета мѣроудания 7209 года, рожества же бога слова 1701 месяца июня». На адвароце тытульнага ліста знаходзіцца акараверш, які раскрывае імя аўтара-складальніка. З першых літар кожнага радка ўтвараюцца такія словы: «Богодара

[Фёдора] труд». У выданні таксама ёсць падрабязная інфармацыя аб яго змесце. Такое давалася ў падручніку ўпершыню. Чырвоным колерам [толькі першая літара чорная] надрукавана: «Оглавление вещей обретающихся в книжнице сей». Знаёмства са зместам кнігі садзейнічала паспяховай працы з ёй.

У прадмове ёсць заклік зразумець прамудрасці чытання і пісьма. Складальнік славіць грэчаскую мову, аднак адмоўна адносіцца да грэчаскіх і рымскіх грамадскіх дзеячаў, вучоных і паэтаў. Тут жа пададзены тлумачэнні, чаму ў Буквар уваходзіць лацінская мова: яна неабходна для перакладаў з грэчаскай і стараславянскай. Завяршаецца прадмова традыцыйным прабацнем за дапушчаныя памылкі ў выданні. Такое ўжо было ў многіх кнігах, пачынаючы з Азбукі Івана Фёдарова.

Пад загалоўкам «Изображение славянских писмен начальных» знаходзіцца славянскі алфавіт — устаўныя, паўустаўныя і больш дробныя літары. Гэтыя друкаваныя літары падобны на тыя, што былі ў стараславянскіх рукапісных тэкстах. Такое размяшчэнне алфавіта характэрна і для ранейшых буквароў. У главе «О разделении писмен славянских в кратце по грамматике» ёсць звесткі пра падзел на галосныя і зычныя літары. Падаюцца іх значэнне і класіфікацыя. Потым ідзе алфавіт з 37 літар з назвамі: аз, буки, веди, глаголь і г. д.

Увесь матэрыял і раздзелы «Во исправление языка отращаете, слози имен по азбуце под титлами [значкамі], якія замяняюць літару або склад», «Просодия верхняя или ударение гласа яке употребляют славяне» і «Числа» ўзяты хутчэй за ўсё з Буквара Сімяона Полацкага 1679 года, хаця раней яны былі ў Азбуцы Васіля Бурцава 1637 года [абодва падручнікі выйшлі ў Маскве]. Настаўнік па Буквару Фёдора Палікарпава павінен быў навучыць дзяцей розным падлікам, а таксама вершаскладанню.

Пачатковыя граматычныя веды аб стараславянскай мове змешчаны на 14 старонках. Яны завяршаюцца невялікай гравюрай, на якой паказана вучэбнае памяшканне (клас), дзе знаходзіцца настаўнікі і вучні. Перад адным з настаўнікаў вучань на каленях чытае кнігу, другі — адбівае паклоны настаўніку; каля айна сядзяць яшчэ чатыры падлеткі з кнігамі. Справа — паліца з кнігамі, ніжэй знаходзіцца дзве плёткі і прадметы школьнага ўжытку. Па прыкладу Буквара Карыёна Істоміна 1694 года Фёдар Палікарпаў пад гравюрай змясціў навучальныя вершы, дзе ёсць такія словы: «учением бо благаразумеет».

Літараскладальны метад навучання грамаце бярэцца за аснову і пры вывучэнні грэчаскай і лацінскай моў. Зноў высокамасштачная застаўка адкрывае новы раздзел: «Изображения еллиногреческих писмен со изьявлением славенских писмен», дзе пада-

АЛАНТИ БГА ЧАЛОВЕКЪ ВЛАНЪ
 ДОАГЪ КИТИКА ПИНАМ СЛОВЕЦЪ ЗНАКЪ
 ОУЧИНИКЪ КО БЛАНЪ РАЗМЕРЪ
 ВЪ ПУТВО ПЕНО І СТЫМЪ ШИВЪ
 ТЪАКЪ ИНИ ВЪ ПУТВО І КАЛАНЪ
 ВЪ ПУТВО І КАЛАНЪ ВЪ ПУТВО І КАЛАНЪ

А Л А а м . . . бѣа . аѣа . а .
 В в в в а . аѣа . аѣа . а .
 Г г г у у . аѣа . аѣа . г .
 Д д д з з . аѣа . аѣа . д .
 Е е е . . . аѣа . аѣа . е .
 З з з з . аѣа . аѣа . з .
 И и и н н . . . аѣа . аѣа . и .

еца графічнае значэнне 24 малых і вялікіх літар грэчаскага алфавіта, іх назвы па грэчаску і па-стараславянску. Завяршаецца алфавіт цікавай канцоўкай з трох арыгінальных кругоў з арнамантам.

Пад рубрыкай «О разделении писмен» даюцца абазначэнні грэчаскіх літар, іх сістэматызацыя на грэчаскай і стараславянскай мовах. Вывучэнню грэчаскай мовы адводзіцца 48 старонак кнігі. Напэўна, іменна навучанне грэчаскай мове адлюстроўваецца на гравюры, дзе зноў паказаны клас, у якім справа ў крэсле сядзіць настаўнік і слухае, як, стоячы на капенях, навучэнец чытае кнігу: злева — настаўнік карае розгамі непаслухмянага вучня.

Вывучэнню лацінскай мовы адведзена 5 старонак. Алфавіт надрукаваны пад рубрыкай «Писмена латинская большая и меньшая со изьявлением славенских писмен». Тут жа тлумачыцца, як гучаць гэтыя літары. Даецца падзел літар на галосныя, змычныя, двогалосныя, але ўжо на лацінскай і стараславянскай мовах. Потым ідзе работа са складамі. Такім чынам, навучанне тром мовам падавалася па аднаму літараскладальнаму метаду, які быў запазычаны ў Грэцыі.

Многа месца ў Буквары займаюць тэксты са «свяшчэннага пісання». Гэта зусім зразумела, таму што ў сярэдняй вякі галоўным дарадчыкам была Біблія. За тэкстамі з яе Фёдар Палікарпаў змясціў тэматычныя трохмоўны слоўнік. Назва яго такая: «Краткое собрание имен по главизнам расположенное трем диалектами, в ползу хотящим ведати свойство еллиногреческого и латинского диалекта». Мяркуюем, што назва не адлюстроўвае аднаго моманту; на гэтым этапе навучання вучні абавязкова павінны былі авалодаць стараславянскай мовай. У гэтым ім дапамагаў слоўнік, ён таксама павялічваў іх веды. Фёдар Палікарпаў правёў у слоўніку сістэматызацыю лексікі, прычым кожная тэма мела сваю, надрукаваную чырвоным колерам рубрыку. Такіх рубрык трыццаць шэсць. Пад імі пададзены элементарныя звесткі і паняцці, якія, на думку аўтара-складальніка, неабходны і для навучання, і непасрэдна ў жыцці. У слоўніку знаходзіцца звесткі аб розных

мар'ях, планетах, зорках, сусур'ях. Асобае месца адводзіцца чалавеку, часткам яго цела, вопратцы, ежы, хваробам, а таксама жывёльнаму і расліннаму свету, які яго акружае. Тут ёсць звесткі па геаграфіі, мінералогіі, гісторыі, юрыдычныя тэрміны. Выдзелена рубрыка аб навуцы, куды ўваходзіць лексіка па філасофіі, граматыцы, піітыцы, рыторыцы, логіцы, фізіцы, матэматыцы і інш. Каб было больш наглядна, прывядзём асобныя прыклады са слоўніка: «Піітика — стихотворное учение; логика — часть или орудие философии; геометрия — землемерию наука; музыка — пения наука» і г. д.

Такім чынам, у слоўніку падаюцца хаця і недастаткова навуковыя [з сучаснага пункту погляду], але зразумелыя тлумачэнні асобных слоў і тэрмінаў. Грэба адзначыць, што лексіку слоўніка было даволі цяжка за сваюць на першай ступені навучання.

Крыху аб тым, як аздоблены Буквар Фёдара Палікарпава. У ім выкарыстаны грэчаскі, лацінскі і некалькі славянскіх — кірылічных шрыфтоў. Вучэбная кніга надрукавана дзвюма фарбамі: чорнай і чырвонай [кінавар]. Ёсць тут адзінаццаць вялікіх і сем маленькіх гравюр на біблейскія сюжэты. Выданне аздоблена некалькімі застаўкамі. Ёсць у кнізе дзесятак канцовак, якія цікава арнаменціраваны.

Кніга для першапачатковага навучання грамаце Фёдара Палікарпава носіць на сабе адбітак дзвюх эпох — дапяроўскай і пятроўскай. У ёй як бы сканцэнтраваны дасягненні створаных папярэднікамі кірылічных падручнікаў і распрацавана метадыка навучання тром мовам. Буквар выйшаў з друку напярэддні ўводу ў Расіі грамадзянскага шрыфту.

Выданні Фёдара Палікарпава адлюстроўваюць пэўны этап у гісторыі асветы. Тады Расіі вельмі патрэбны былі адукаваныя людзі, якія добра ведалі класічныя і замежныя мовы. Яго кнігі паказваюць узаемасувязі і ўзаемаўзбагачэнне культурнай спадчыны Расіі, Беларусі і Украіны. Гэты ўнікальны экзэмпляр Буквара, які захоўваецца ў беларускай бібліятэцы імя У. І. Леніна, — запатая спадчына савецкага народа.